

M O T I V Y

antisemitismu

Bedřich Loewenstein

*Antisemitismus je běs, jehož se zdá se jen tak nezba-
víme. Koncem května se konal v Praze mezinárodní
seminář věnovaný tomuto jevu v situaci posttotalitní
Evropy. Jestliže jsme v minulém čísle otiskli příspěvek
manželů Bútorových na toto téma, hodláme uveřejnit
i další upravené referáty, které na semináři zazněly.
Je o čem mluvit.*

biskupů i světských panovníků mírnit proti-
židovskou horlivost žebřavých mnichů a zfa-
natizované městské chudiny, dochází nejen
k pálení židovských knih (hebrejščina je pry
jazykem ďáblůvým), ale i ke krvavým pogro-
mům. Příznačné jsou násilnosti, vyvolané
morovou epidemií okolo roku 1348. Epide-
mie zřejmě vznikla dovozem kožešin s naka-
ženými blechami ze Středního východu
a rychle se rozšířila po všech evropských ob-
chodních střediscích – hle, židé! Jindy to by-
ly houževnaté pověsti o rituálních vraždách,
znesvěcování hostií či trávení studní.

Nevíme přesně, co se odehrávalo v hla-
vách protižidovských agitátorů a jaká byla
struktura jejich osobnosti. Z českého prostře-
dí známe posměšnou báseň o vypálení a vy-
vraždění pražského ghetta o velikonocích ro-
ku 1389 z pera jakéhosi Jesca Quadrata, tedy

Ješka Čtveráka, asi nižšího klerika, jehož
zprávu musíme mimochodem číst jako do-
klad začínající krize, která vybuchla o něko-
lik desetiletí později husitskou revolucí. Zdá
se však, že pozdní středověk byl všude po-
znamenán narůstajícím strachem a znejistě-
ním, jak o něm svědčí hysterický hon na ča-
rodějnice, demony a kacífe. Rechristianizo-
vané Španělsko, kde dotud vzkvétala židov-
ská kultura v relativně neproblematické
symbióze s islámem, přešlo na hromadné vy-
povídání (právě letos uplynulo 500 let od hro-
madného exodu židů ze Španěl) a praktiko-
valo přímo chorobnou nedůvěru ke konverti-
tům. Veřejní činitelé dokonce museli proká-
zat několik generací »čistě«, tj. nežidovské,
krve. »Červánky novověku« se vůbec při po-
hledu zblízka jeví nejednou jako plápolající
hrance.

Možná bych měl mluvit spíše o motivech
nenávisti k židům (chápu je tu jako ko-
munitu vymezenou nikoli národně – proto
malé »ž«), termín »antisemitismus« přiroze-
ně zavádí. Ale i tak – má smysl hledat po-
hnutky lidí plných resentimentu a nenávisti,
pokoušet se racionalizovat iracionální?

Myslím však, že laciná rétorika nikam ne-
vede ani v politice a už vůbec ne v dějepisec-
tví. Nemusím snad dodávat, že všechno *po-
chopit* vůbec neznamená všechno *odpustit*,
a snaha vysvětlit se předem nezřídka morální-
ho hodnocení. Racionální rozbor příčin prv-
ní světové války má pro politiku předcháze-
ní konfliktům daleko větší cenu než ta nej-
krásnější pacifistická hesla. Tak i dějiny jí-
stého předsudku vyžadují nejen *přiměřené*
soudy, ale i rekonstrukci podhoubí, z něhož
předsudek roste.

Nemohu tu samozřejmě podat vyčerpáva-
jící rozbor motivů, proč lidé v různých do-
bách chovali nechut, nedůvěru či přímo ne-
návist vůči židům; omezují se nutně na něko-
lik poznámek. Ponechávám přítom otevřenou
otázku, do jaké míry je »antisemitismus« je-
dinečný jev či jen odrůda obecnější nechuti
a nenávisti vůči cizím etnickým, nábožen-
ským, popř. ekonomicky odlišným skupi-
nám.

Jak už jsem naznačil, uděláme od počátku
dobře, budeme-li rozlišovat mezi vědomým,
popřípadě ideologickým argumentem, jako je
tvrzení, že »židé zavinili smrt Ježíše Krista«,
a spíše nevědomým sociálně ekonomickým,
sociálně psychologickým *pozadím*, například
nejistotou nebo bezmocným strachem, který
si hledá ventil či obětího beránka.

K nábožensky, konkrétně *křesťansky* mo-
tivovanému antijudaismu aspoň mini-
mum. Z prorocké *židovské sebekritiky*, která
všechny současné kalamity vysvětluje Božím
soudem nad zpronevěřilým vyvoleným li-
dem, postupně krystalizují negativní stereo-
typy, obrácené – zvláště po zboření Chrámu
(70 po Kristu) – proti židům jako celku. Je-
jich vyvolenost se však zatím nezpochybnu-
je, ba činnost Pavla z Tarsu lze do jisté míry
chápat jako boj farizejského žida o Izrael.
V pozdější patristice pak strašná slova Ma-
toušova (Mt 27,25: »Krev jeho na nás i na na-
še syny!«) slouží jako obrácený důkaz Ježí-
šova božství: současné utrpení židů jako by
potvrzovalo pravdivost slova evangelia (Ori-
genes).

Kladnou stránkou potupení, jehož parale-
lita s příběhem Ježíšovým křesťanským in-
terpretům unikala, bylo něco na způsob *háje-
ní* židů jako živých svědků spásy. Soutěžení
obou proudů nekončí zcela ani po ustavení
křesťanství státním náboženstvím, počínaje
císařem Konstantinem a nikaiským koncilem
(325). Je však zakázána židovská misijní čin-
nost a dokonce »smíšená manželství«. Zos-
ťuje se také polemika, takže pro antiošského
Jana Chrysostoma jsou synagogy Bohem
opuštěnými místy, kde vládou démoni.

Ze vzájemného soupeření *dvou mesianis-
mů* se ve středověku ze strany vítězné církve
vyvíjí praxe částečné a neochotné tolerance
vůči »zatvrzelé synagoze«. Tato křehká a pro
židy značně nejistá forma soužití se v době
křížáckých tažení dostává z rovnováhy, a to
značně podivnou aktualizací dosavadní hla-
vní výčitky, totiž zaslepenosti vůči Ježíši Kri-
stu. Vina za jeho smrt je dávno sňata z říms-
ských okupantů a kolektivně promítnuta na o
tisíc let pozdější židovskou komunitu. Čtvrtý
lateránský koncil (1215) dokonce pocituje
potřebu distancovat se od židů jako vnitřního
nebezpečí a nařizuje jejich stigmatizaci vidi-
telem označením. Zklamání z neúspěšné
misie se zvrací v nenávist, a podobnost vý-
chodiska v obviňování z modloslužby (!), po-
případě demonizaci. Ve skutečnosti samot-
ným jádrem judaismu je právě zákaz vyzývat
konečné jako nekonečné, relativní jako bož-
ské.

Týž koncil udělal další osudný krok tím,
že zakázal úrok jako »lichvu«, čímž židům,
vyločeným už z většiny povolání včetně dr-
žení půdy, vzal existenční základnu. Často se
v této souvislosti zapomíná na velmi podob-
nou rabínskou kritiku úroku, stejně jako na
křesťanské peněžnictví lombardských a tos-
kánských kupců: jejich zásluhou do tradiční
»teologické konkurence« přichází motiv kon-
kurence *ekonomické* – vyúsťuje například vy-
hnáním židů z Anglie koncem 13. století (na-
hradili je Vlaši). Přes určité snahy papežů,

Vypovídání a pronásledování byli v těch-
to krizových státech ovšem nejen židé, ale
i čeští a francouzští protestanti; neustálé ohrani-
čování a »čištění«, zbavování se těch, kteří
se nehodili do vyhlášeného vzorce, je bez-
pečným indikátorem krize. I reformátor Mar-
tin Luther, který původně (stejně jako před
ním husité) doufal, že se židé obrátí k evan-
gelium jako svému pravému kořeni, vyzýval
roku 1543 k tzv. »ostrému milosrdenství« vů-
či národu plnému nezřízené pýchy. Pomsta je
sice Boží, ale zapálit synagogy, zakázat rabí-
nům činnost, spálit jejich ohavné knihy, zbo-
řit jejich domy a donutit židy k tělesné práci
považoval hlasatel zduchovnělé niternosti za
přiměřené formy »milosrdenství«. Ideolog-
vé moderního státního absolutismu pak vyty-
čovali taková zlověstná hesla jako »un roi,
une loi, une foi« – známe německou varian-
tu z našeho století. Těžiště se sice přesunulo
k světským úkolům, ale státní moci zdaleka
nebylo jedno, co se odehrávalo v duších je-
jích poddaných. A k toleranci byla ještě dlou-
há cesta.

Emocionálně nabitě, krizové klima »po-
tulných strachů« tak tvoří nejen živnou půdu
tradičních náboženských ohraničení, ale i mi-
litanční, křečovitě potřeby ujistit se *otřesenou*
vlastní identitou. Chybí ochota si naslouchat;
»ti druzí« jsou diabolizováni, věroučné spo-
ry řešeny mocenskými prostředky. Papež Jan
XXIII. se pokusil uzavřít tuto smutnou kapi-
tolu prosbou o odpuštění, že katolická církev
v židech nepoznala svého prvorozeného bra-
tra, takže na jejím čele utkvělo znamení Kai-
novy.

Boužel zůstala tato pozoruhodná slova
i za našich časů spíše výjimkou. Novo-
věk pak standardizované negativní klišé »ži-
da«, vnášené do širších vrstev obyvatelstva
z kazatelen, pašijovými hrami, letáky o ritu-
álních vraždách a krvácejících hostiích, ještě
obohatal. Záplava tisků o fantastickém vze-
stupu a pádu židovských dvorních dodavate-
lů, podvodných nájemců knížecí mince, vý-
běrčích daní typu württemberského Süsse Op-
penheimera, popraveného roku 1737 (ještě
nacisté o něm natočili nechutný propagační
film), tradiční repertoár nenahradila, nýbrž
jen pozměnila. K tomu je snad třeba říci, že
dvorští faktoři byli především knížecími *ná-
stroji*, s jejichž pomocí bylo možno obejít ce-
chovní omezení a stavovské kontroly státních
finančních zdrojů. Rozumí se, že takové ka-
riéry jako pražského Jakuba Baševioho, part-
nera Valdštejnova, někdy umožňovaly po-
hádkové zisky (které, na rozdíl od křesťan-
ských povýšenců, nemohly být legitimovány
přijetím do vládnoucí vrstvy); vzestup outsi-
derů také sotva budil velké sympatie.

Co je zde podstatné: nástroj lze použít i *ne-
chat padnout*, popřípadě na něj soustředit
spravedlivý i méně spravedlivý hněv poško-
zených, závistivých, konkurujících bližních.
Hněv přítom v rámci představ o kolektivním
ručení dopadal také na masy chudých židov-
ských hanzovníků, i tak šikanovaných právně,
daňově, policejné a morálně. Propleteneč ná-
boženských klišé, ekonomické závislosti a po-
třeby vybit nahromaděný strach v situaci
vnějšího ohrožení můžeme sledovat na proti-
židovských bouřích pražské luzy roku 1744,
za druhé slezské války. Císařovna proti přání
českých stavů, hojně užívajících služeb ži-
dovských nájemců a nákladníků, rozhodla ve
smyslu své tradiční výchovy, a navzdory vše-
mu ekonomickému rozumu vykázala pražské
a české židy z království.

Pronikající tržní hospodářství, osvícenství
a liberalismus ovšem poněkud vytvá-
řely nová pravidla hry. Jednak zanikaly kor-
porativní pořádky, právní nerovnost a ekono-
mická omezení, jednak slábly a byly *odpoli-
tizovány* tradiční náboženské vazby: světsky
pojatý stát stojí, aspoň teoreticky, nad konfe-
semi. Individualizovaná, zmobilizovaná ob-
čanská společnost (rovněž jen teoreticky)
znala jen *jednotlivce* rovné si před zákonem,
včetně zákona nabídky a poptávky. Víme, že
tento »projekt moderny« zahrňoval na mno-
ha místech, zvláště tím, že ve vykořeněných
masách vyvolal traumatizující sociální a ekono-
mickou nejistotu, pocit závislosti na ab-
straktních, neviditelných silách, které bylo
snadné personifikovat figurou burzovního
spekulanta a nesvědomitého mezinárodního
finančníka, tahajícího ze zákulisí za dráty
ekonomického dění, popřípadě svých nastr-
čených figurek.

